

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р **Камелия Ханчева**, хабилитирана по професионално направление 3.2 Психология, Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, катедра Обща, експериментална, развитийна и здравна психология

на дисертационен труд на тема: „ИМПУЛСИВНОСТ И НЕГАТИВНА АФЕКТИВНОСТ ПРИ ИНДИВИДИ, ЗАВИСИМИ КЪМ ОПИАТИ, В РАЗЛИЧНИ СТАДИИ НА РЕМИСИЯ“

за придобиване на научната степен „доктор“ по професионално направление 3.2. Психология (Обща психология), на **Елена Христова Пседерска**, ДП „Обща психология“, НБУ, с научни ръководители: доц. д-р Жасмин Василева, доц. д-р Никола Атанасов и консултант: гл. ас. д-р Армине Джанян

Рецензията е изготвена в съответствие със заповед № 3-РК-191 / 28.03.2022, на Ректора на НБУ за назначаване на научно жури (НЖ) и определяне на рецензенти на първото заседание на НЖ.

1. Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Зависимостта към психоактивни вещества е феномен с множество измерения в клиничен, социален и индивидуален план. Опиатната зависимост, като част от общата проблематика на зависимостите, има ясно отграничима клинична картина на протичане и дългосрочни последици в цялостното психо-социално функциониране на човека. Световните епидемиологични данни за нарастващото разпространение и смъртността вследствие на опиатна зависимост, дават основание тази зависимост да се сравнява с епидемия. В клинично-психологически план, особен интерес и предизвикателство представляват периодите на ремисия, промените и динамиката в дългосрочен план в неврокогнитивното и афективно функциониране. Безспорната е значимостта на изследваната проблематика в клиничен, рехабилитационен и превенционен план. Дисертацията представлява значим принос към изграждането на обяснителен теоретичен модел на факторите, имащи отношение към поддържането и качеството на психичното функциониране в дълги периоди

на ремисия, както и към предикторите (измежду личностовите характеристики) на рецидиви.

В практико-приложен план дисертацията поставя основата за разработване на общи насоки и основаващи се на доказателства (evidence based) индивидуализирани програми за възстановяване и ресоциализация на хора със зависимост, посредством подкрепа на ексекутивните когнитивни функции и изграждане на ефективни механизми за емоционална саморегулация.

Избраната тема, проведеното изследване и богатството на данните заемат важно място в съвременните теоретичните търсения в областта на зависимостите, имат голям принос към непосредственото практическо приложение на най-новите научни открития и предоставят възможност за вписване на българските изследователи и практики във водещите тенденции на превенция и интервенция при опиатно зависими.

2. Точно формулирани цели и задачи на дисертацията

Целите на представения труд са ясно дефинирани. След проучване на данни от съвременни изследвания са подбрани две от трите ключови неврофункционални области (и техните основни дименсии) за постигане на разбиране на възстановяването и цялостното функциониране след хронична употреба на опиати. Специфицирането на две цели е обосновано от необходимостта да се включи факторът време „продължителност на ремисията“ като потенциален значим предиктор на общото психично функциониране и конкретното поведение, свързано със зависимостта. Основната цел да се диференцира опиатната зависимост и нейните дългосрочни последици от другите зависимости е съчетана с разработване и прилагане на индивидуализиран подход при лечение, възстановяване и превенция на последващи релапси, подкрепен от невро-когнитивна и психо-афективна оценка с предложените методики. За постигане на двете цели коректно и недвусмислено, предварително са формулирани седем хипотези.

Изследваните основни конструкти, според литературните източници и предходни изследвания, могат да са със статут на едновременно рискови фактори и последствия от хронична употреба на опиати. За по-категоричното им дефиниране са необходими изследвания с лонгитюден дизайн, но в настоящата работа, докторантката находчиво

включва променливата „продължителност на ремисията“ за установяване на евентуални медиаторни зависимости.

3. Степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература

Дисертационният труд следва класическата структура на теоретична и емпирична част, представени в три теоретични и три методологично-изследователски глави, увод, заключение, литература и приложения с общ обем 273 страници, от които 179 същински текст. Впечатлява обемът и подборът на цитирани източници: 531 заглавия, 7 на български и останалите на английски език, сред които преобладават публикации след 2000-та година в престижни, специализирани периодични издания. Подобен размах, дълбочина и изчерпателност се среща рядко дори в хабилитационни трудове и при дисертации за присъждане на степен „доктор на науките“.

Теоретичното изложение, структурирано в три глави, се фокусира върху дефинирането и теоретичното контекстуализиране на феномена „зависимост към психоактивни вещества“ и личностните характеристики „импулсивност“ и „негативна афективност“. Подробно, в последователно историческо проследяване на понятието зависимост е представена рамката на диагностициране и лечение на това състояние.

Четвърта глава представлява своеобразен преход към емпиричното изследване и поставя на критично обсъждане методологичните ограничения на досегашните изследвания като докторантката въвежда типология на проблемите, изключително полезна при планирането на следващи изследвания, както и при оценка и сравнителен анализ на данни. При задълбоченият анализ на огромно количество литература докторантката установява наличие на малко на брой и силно противоречащи си изследвания. Липсата на данни за особеностите на невробиологичното и невропсихологичното функциониране в периоди на ремисия възпрепятства изграждането на обяснителен модел за механизмите на регулация и саморегулация, отговорни за продължаващата ремисия, или съответно за релапсите. Представеното изследване е успешен опит да се запълни празнотата в научното познание в областта.

4. Коректност при цитирането на представителен брой автори

Представеният текст е почти уникален по рода си пример за изчерпателно и задълбочено познаване на световните публикации по темата. Позоваването на предходни изследвания, анализи и обзори е съобразено с всички препоръки и стандарти за цитиране в научната литература.

5. Наличие на обоснован и разработен теоретичен модел на изследването

Теоретичния модел, заложен в рамката на дисертационното изследване, следва най-новите хипотези, формуирани на базата на неврофункционални изследвания и образна диагностика за наличие на дефицити в екзекутивните функции и особености в афективното функциониране. Избраният теоретичен модел е адекватно преведен в термините на изследваните психологически конструкти: импулсивност и негативна афективност. Разбирането за наличие на стабилни личностови черти и състояния или ситуативни емоционални и поведенчески реакции е отразено в подбора на инструменти, оценяващи и двете страни на личностово функциониране. Отграничени са различните компоненти на импулсивността (личностна импулсивност, импулсивни избори, импулсивни действия) и негативната афективност (депресия, тревожност, чувствителност към тревожност и алекситимия). Импулсивността, тревожността и общата психопатия, като стабилни личностни черти се измерват със самоотчетни въпросници, докато за оценка на състоянията и поведението са избрани задачи за изпълнение, клинично интервю или отново специфични самоотчетни въпросници. Проверката на теоретичното допускане за влиянието на продължителността на периода на ремисия върху изследваните променливи на психично функциониране е заложено в дизайна посредством разделянето на клиничната извадка в две групи, условно „в кратка“ и „дълга“ ремисия.

6. Съответствие на избраната методология и методика на изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд

Методологията на изследването напълно съответства на поставените цели и задачи. Като част от по-мощно международно изследване, дизайнът е прецизен (квазиекспериментален, сравнителен, срезен), позволяващ адекватна проверка и верификация на хипотезите, но и разкриващ потенциал за открития, водени от огромния обем идеографични данни (по типа изследване на случай), събирани за всеки участник.

По отношение на методите е постигнато много добро съчетаване на рейтингови експертни оценки (клинични интервюта) със самоотчетни въпросници и задачи за изпълнение. Подобно богатство на прилаганите методики позволява надеждно оценяване на изследваните конструкти, особено на импулсивността в две от трите ѝ измерения – импулсивни избори и импулсивни действия. Приложените йерархични регресионни анализи са адекватно избран статистически метод на анализ за установяване на посоката на влиянието при зависими и независими променливи. Натрупването на още данни по тази методология, би направило възможно и изследването на взаимодействията между предикторите и медиращите променливи с помощта на структурно моделиране. Настоящото изследване внася ценен принос и е първа стъпка в тази посока.

Един от дискутираните методологични проблеми, а именно полизависимостта и трудността при изследване на по-хомогенни групи, е преодолян в настоящото изследване, като е подбрана извадка само от опитно зависими в ремисия. Данните за негативната афективност и импулсивността при тези хора безспорно придвижват напред разбирането ни за факторите и предикторите на връщането към употреба, но остава открит въпросът за екологичната валидност и екстраполирането на данни, получени върху рядко срещаната група на моно-зависими. Едно бъдещо изследване би спечелило от включването на повече експериментални групи, но това предложение по никакъв начин не оспорва огромната значимост на настоящия труд за разкриване именно на особеностите при опитно зависимите.

7. Научни приноси

Представеният труд е автентичен авторски текст, включващ теоретично осмисляне и синтез на модели, емпирично изследване с ясен собствен принос при адаптирането на методологията за български социо-културен контекст, събирането и анализирането на данни. Кандидатът притежава теоретична и методологична подготовка на най-високо ниво, категорично доказана във високото качество на текста и престижните публикации по дисертацията. Работата в национален и международен екип е свидетелство за научно-изследователската компетентност на изследователката и умението ѝ да допринася за изследването на значими проблеми в науката в световен мащаб. Елена Пседерска категорично притежава способност за самостоятелно и оригинално мислене, доказано в настоящия текст и публикациите, на които е водещ автор.

Дисертационният труд е приносен по отношение на изследването на опиятната зависимост в теоретичен и клинично-приложен план. Напълно приемам добре структурираните и аргументирани приноси на докторантката и в трите сфери – методологична, емпирична и приложна.

Методологичните и емпирични приноси са свързани с разработването и верифицирането на модел, включващ неизследвани досега в български контекст променливи (импулсивност и негативна афективност), адаптирането на разнообразна и богата батерия от инструменти за изследването на различни аспекти от личностовите конструкти и установяване на закономерности и вариации във функционирането при контрол на времето в ремисия. Адаптирани са следните инструменти: Скалата за алекситимия от Торонто-20 (TAS-20; Toronto Alexithymia Scale-20), Съкратената скала за хиперактивност и дефицит на вниманието на Вендер по критериите на Юта (WURS-25), Самооценъчната скала за психопатия на Левенсън (LSRP), Скалата за оценка на рискови профили за употреба на наркотични вещества (Substance Use Risk Profile Scale (SURPS), Скалата за импулсивност на Барат-11 ревизия (BIS-11), Индекс за чувствителност към тревожност (ASI)

Категоричен принос на дисертацията в приложен аспект са изведените насоки за индивидуализиран подход на оценка и работа при рехабилитацията и превенцията на релапси при хронично опиятно зависими. Формулираните са и общи насоки, които биха могли да поставят на качествено ново ниво разработването на програми за превенция и интервенция при зависимости.

Авторефератът е изготвен в съответствие с високия стандарт за представяне на дисертационен труд. Синтезирано е представена теоретичната рамка, емпиричните данни и резултати от анализите са онагледени в диаграми и таблици и подробно коментирани, заключението е високо информативно, прецизно и критично. Подробно са изведени методологичните, емпиричните и практико-приложните приноси.

Представените публикации по дисертационния труд са шест на брой – четири от тях са на английски език в престижното издание *Frontiers in Psychology*, две са на български – в българска специализирана научна периодика. Всички публикации са в съавторство с екип от български и/или международни учени, а Елена Пседерска е първи (водещ) автор в три от шестте публикации.

Лични впечатления. Научните интереси и търсения на Елена Пседерска демонстрират устойчивост през годините на академичното ѝ развитие, проследимо през темите на бакалавърската, магистърската тези и настоящата дисертация. Впечатляващо е стремителното задълбочаване на познанията и все по-аргументираното извеждане на практическо приложение на научно-изследователските резултати от собствени и съвместни изследвания.

Мнения, препоръки и бележки.

Към представения труд и перспективите в научно-изследователското развитие на Елена Пседерска си позволявам да формулирам следните препоръки:

- Да издаде в самостоятелен авторски текст представения хабилитационен труд.
- Да планира, провежда и развива изследванията в избраната област прилагайки и лонгитюден дизайн.
- Да се помисли за включване на протективни фактори и взаимодействието им с рисковите фактори при планиране на следващи изследвания на дългосрочните, персистиращи ефекти от хронична употреба на опиати.
- Да съучаства и консултира създаването на рехабилитационни програми, основани на резултатите и ефектите, осветлени/разкрити от дисертационното изследване.

8. Заключение

Представената работа разкрива задълбоченост и систематичност в научните интереси на Елена Пседерска, безспорно потвърждава изследователската зрялост и постформалния стадий в развитието на мисленето, доказан в находчивото разкриване и поставяне на неизследвани досега проблеми. Достойнствата на работата започват с избора на интересен проблем, минават през активното участие в трудоемък, изискващ безупречна координация процес на набиране на данни, анализирането им на най-високо ниво и завършват с аргументирано проектиране на резултатите в практиката. Емпиричното изследване е осъществено на високо международно ниво, осигуряващо безпроблемно проследяване на изводите при верифициране на хипотезите,

възможност за репродуциране на данните при бъдещи изследвания по представения дизайн и надеждно адаптирани инструменти за използване в практиката от широк кръг специалисти. Научно-изследователските приноси са безспорни.

С категорична убеденост и професионална удовлетвореност, давам положителна оценка и предлагам на Елена Пседерска да бъде присъдена научната и образователна степен "Доктор".

София, 27 май 2022 г.

ПОДПИС:

/доц. д-р Камелия Ханчева/